

W ostatnich latach obserwujemy w Polsce znaczne nasilenie zachowań agresywnych – w różnej postaci i w różnych środowiskach. Stają się one powszechne również w szkole. Subkultura agresji coraz szerzej przenika do szkół, obniża się wiek młodych agresorów, coraz bardziej wyszukane stają się metody i formy ich działania. Media informują nas o brutalnych mordach, popełnianych bez wyraźnej przyczyny przez młodych ludzi. Na naszych oczach tworzy się obraz agresywnego pokolenia nastolatków.

1. Agresja a przemoc.

Agresją jest każde zamierzone działanie, które ma na celu wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty, bólu¹. Jest to każde zachowanie, które wyrządza krzywdę drugiej osobie lub sobie. Uczniowie zachowują się agresywnie również wtedy gdy niszczą swoje lub cudze rzeczy. O agresji można mówić wtedy, gdy obie strony mają podobną siłę fizyczną i psychiczną, a zaatakowany potrafi bronić swoich praw.

Za zachowania agresywne uznajemy wszystkie te zachowania, które :

Są zachowaniami na szkodę drugiego człowieka

Są skierowane przeciwko niemu i wyrządzają mu krzywdę

Są przekroczeniem granic fizycznych lub psychicznych bez jego zgody

Są celowe, świadome lub występują jako skutek silnych emocji bezpośrednio poprzedzających to zdarzenie

Mają postać aktów fizycznych (bicie, kopanie, gwałt) lub psychicznych (pomówienia, obelgi, szantaż, obraźliwe słowa)²

Przemoc ma miejsce wtedy, gdy atakujący ma przewagę fizyczną lub psychiczną. Cechą charakterystyczną jest zatem nierównowaga sił. W tym przypadku tworzą się dwie role: **ofiary i sprawcy**.

Znęcanie zaś ma miejsce, gdy jeden uczeń jest przez dłuższy czas narażony ze strony silniejszego kolegi, czy grupy i nie potrafi się jej przeciwstawić.

2. Formy przemocy.

Literatura przedmiotu , jak i wyniki badań potwierdzają dominację w szkole agresji słownej. Brak kultury wypowiedzi, nieumiejętność opanowania emocji sprawiają , że dzieci rozstrzygają swoje napięcie poprzez atak słowny. Nieco niższy jest wskaźnik agresji fizycznej.

¹ Miłkowska-Olejniczak G. : Kto rządzi w polskiej szkole? -czyli o agresji dzieci i młodzieży w sytuacjach szkolnych. W : Nauczyciel –uczeń. Między przemocą a dialogiem :obszary napięć i typy interakcji / pod red. M.Dudzikowej. Kraków 1996 s. 182

² Człowiek w dżungli współczesności /pod red. Justyny Rybakiewicz. Bielsko-Biała : PPUPARK, 2004 s.72

Agresja słowna charakteryzuje wszystkich uczniów, głównie jednak młodsze dzieci. Najczęstszą jej formą są kłótnie. Nie trwają one długo. Dzieci są na siebie obrażone, nie chcą bawić się ze sobą, izolują się. Starsze dzieci natomiast wymyślają niesympatyczne przezwiska, opowiadają nieprawdziwe i mało pochlebne historie o kolegach lub rodzicach, naśladują wymowę. U młodzieży do wyżej wymienionych form agresji słownej dochodzi krytykowanie, wyzywanie, przeklinanie oraz reakcje destrukcyjne, np. niszczenie cudzej własności. Agresja fizyczna charakteryzuje przede wszystkim chłopców. Przyjmuje zwykle dwie formy. Jedną jej postacią jest niszczenie przedmiotów z otoczenia, druga atak fizyczny na osobę w celu sprawienia jej bólu.

Formy przemocy w szkole

Przemoc fizyczna:

bicie
kopanie
szarpanie
klepanie, uderzanie
opluwanie
zamykanie
w pomieszczeniach [w
łazience,
szatni szkolnej...]

Przemoc słowna:

przezywanie
wyśmiewanie
poniżanie
grożenie
szantażowanie
zastraszanie

Izolowanie [nie zapraszanie na imprezy kogoś, niedopuszczanie do zabawy, nie odzywanie się, odmawianie siedzenia w ławce]

Wrogie gesty i miny

Źródło: Sawicka K. *Formy pomocy uczestnikom przemocy w szkole /referat/*
Ośrodek Socjoterapii Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW

Przedmiotem agresji są przede wszystkim rówieśnicy, choć coraz częściej odnotowuje się **atak skierowany w stronę nauczyciela**, a jego objawy są następujące :

- niechęć do nauki,
- lekceważący stosunek do nauki,
- arogancja wobec nauczycieli,
- groźby i wulgaryzmy wobec nauczycieli,

Jak wynika z przeprowadzonych badań³ powszechnym zjawiskiem jest też przemoc **nauczycieli wobec uczniów**. Przyjmuje ona dwie **formy**, które przejawiają się :

- **fizycznie:**

- szarpanie,
- popychanie,
- bicie, uderzanie (rzucanie) różnymi przedmiotami /książka, gąbka/,
- pociąganie za ucho,

- **psychicznie:**

- straszenie,
- wyzywanie,
- stosowanie obraźliwych określeń,

3.Uczestnicy przemocy.

Zachowania krzywdzące innych na terenie szkoły mają charakter publiczny. W szkole bowiem większość aktów przemocy odbywa się w pomieszczeniach dostępnych znaczącej liczbie dzieci np. w klasie szkolnej podczas lekcji lub przerwy, na korytarzu, na boisku szkolnym oraz w łazienkach. „W istocie rzeczy uczestnikami są, poza sprawcą i ofiarą bezpośredni obserwatorzy oraz inni uczniowie, do których dociera informacja o danym zdarzeniu. Nadto akty agresji wychodzą także poza obszar szkoły, głównie dzięki mediom elektronicznym. Upublicznienie powoduje zapewne daleko idące koszty emocjonalne jakie ponosi przede wszystkim ofiara oraz „zyski” a może i szkody dla sprawców.”⁴
Uczestnikami przemocy szkolnej są: świadek (obserwator), sprawca i ofiara.

Ofiarami stają się dzieci o specyficznych cechach wewnętrznych. Nie są nimi na pewno różnice zewnętrzne.

A. Rozróżniamy dwa typy ofiar przemocy: ofiary pasywne i prowokujące.

Cechy ofiar pasywnych:

- mogą być fizycznie słabsze od swoich rówieśników.
- boją się urazów fizycznych i dlatego unikają niebezpiecznych zabaw, niektórych dyscyplin sportowych, bójek. Mają słabą koordynację ruchową.
- są ostrożne, wrażliwe, ciche, wycofane z życia, mało aktywne, nieśmiałe, często płaczą.

³ Czyż E. *Przemoc w szkole w opinii uczniów* Niebieska Linia nr 3/2003

⁴ Sawicka K. *Formy pomocy uczestnikom przemocy w szkole /referat/ Ośrodek Socjoterapii Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW 2006 r.*

- są niepewne, zaleźnione, nieszczęśliwe, mają niską samoocenę, podświadomie i pośrednio pokazują innym, że są nieszczęśliwe i mało wartościowe, okazują swoją bezradność - widać, że są łatwym celem.
- mają trudności z pokazywaniem się w grupie towarzyskiej.
- łatwiej przychodzi im nawiązanie kontaktu z dorosłymi niż z rówieśnikami.

Cechy ofiar prowokujących:

- mają one porywczy temperament, bronią się, gdy ktoś je zaatakuje, chcą się bić i próbują oddać, najczęściej z żalonym skutkiem.
- mogą być nadaktywne, ciągle w ruchu, nie potrafią się skupić - ogólnie są to uciążliwe dzieci, wprowadzające zamieszanie i niepokój. Często są niedojrzałe i niezdarne, miewają drażniące otoczenie przyzwyczajenia.
- nie są lubiane przez dorosłych z nauczycielami włącznie.
- mogą same usiłować dokuczać innym uczniom.

B. Istnieją dwa typy sprawców przemocy: aktywni i pasywni.

Cechy sprawcy aktywnego:

- agresja przejawiana wobec kolegów a także wobec dorosłych,
- zafascynowanie przemocą i jej narzędziami,
- akceptacja przemocy,
- impulsywność,
- potrzeba dominacji,
- niski poziom empatii,
- niski lub przeciętny poziom strachu i niepewności,
- większa od innych siła i sprawność fizyczna,
- przeciętna popularność w klasie,
- często otoczony „świtą” 2-3 osoby.

Sprawca wysyła otoczeniu komunikat: jestem silny, pewny siebie, chcę rządzić i być ważny. Lubię przemoc.

Cechy sprawcy pasywnego:

- nie inicjuje, ale uczestniczy w przemocy,
- przyłącza się do stosowania przemocy,
- niezbyt pewny siebie, dobrze czuje się w grupie.

Doświadczenie bycia sprawcą przemocy wpływa na przyszłe życie dziecka. Ma ono kłopoty z przestrzeganiem norm i wartości społecznych. Częściej niż inni wchodzi w konflikt z prawem.

Co wiemy o świadkach przemocy?

- Świadek – potencjalny sprawca przemocy
- Świadek – potencjalna ofiara przemocy
- Świadek – unikający [„nic złego się nie dzieje”]
- Świadek ambiwalentny – podejmuje próby interwencji by nie doszło do użycia siły

Źródło: Sawicka K. *Formy pomocy uczestnikom przemocy w szkole /referat/*
Ośrodek Socjoterapii Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW

4.Przyczyny przemocy.

Źródła agresji człowieka są złożone. Wpływ na zachowanie człowieka , na jego osobowość wywierają zarówno zadatki wrodzone, aktywność własna jednostki, środowisko jak i wzory wskazywane w procesie wychowania.

Przyczyny zachowań agresywnych w szkole można podzielić na:

A – czynniki pozaszkolne wynikające z:

- złego funkcjonowania osobowości ucznia – kłopotów w nauce, nieumiejętności przystosowania, zazdrości w odniesieniu do kolegów z rodzin lepiej sytuowanych , rywalizacja w nauce, zazdrość o oceny
- wadliwego funkcjonowania rodziny ucznia i jego środowiska pozaszkolnego, nieodpowiedniego wpływu rodziny, telewizji i wideo
- niewłaściwego wpływu środowiska szkolnego- dominacji starszych kolegów nad młodymi, szpanerstwa, konfliktów między rówieśnikami

B – czynniki szkolne powstałe na skutek :

- wadliwego funkcjonowania szkoły – zbyt dużej ilości uczniów, hałasu,
- anonimowości uczniów, braku współpracy szkoły z rodziną
- nieprawidłowego funkcjonowania nauczyciela – braku sprawiedliwości w ocenianiu, niedostatecznej kontroli ucznia, tworzenia sytuacji stresowych, wyśmiewania ucznia
- wadliwie organizowanego procesu kształcenia – mało urozmaiconych i przeciążonych programów nauczania, braku zajęć pozalekcyjnych, „nudy” w szkole⁵

Innym podziałem czynników wzbudzających zachowania agresywne są kategorie czynników ryzyka przedstawionych przez D. J. Flannery`ego⁶:

1. **Ryzyko okołoporodowe** (np. niedotlenienie wywołane przedłużającym się porodem lub związane z zaburzeniami oddychania u noworodka itp.) oraz cechy temperamentalne, co objawia się impulsywnością, nadaktywnością, słabą samokontrolą, rozproszeniem uwagi, małą plastycznością i łatwym popadaniem we frustrację.
2. **Ograniczona inteligencja**, szczególnie werbalna. Wiązą się z nią niskie osiągnięcia szkolne, słaba zdolność poznawania relacji międzyludzkich oraz błędne rozpoznawanie i ocenianie sytuacji społecznych, mała zdolność rozwiązywania problemów i deficyty innych umiejętności społecznych. Efektem jest niska pozycja w grupie rówieśniczej i słaba więź ze szkołą.
3. **Błędy wychowawcze rodziców** popełniane we wczesnym okresie rozwojowym dziecka: przyzwolenie na atak, a nawet prowokowanie agresji (mały agresor jest zabawny); brak wytyczonych granic dla zachowań dziecka lub, w przypadku wyrażania dezaprobaty, brak odwoływania się do wartości i norm społecznych (komunikaty typu: „Jasiu, nie bij chłopczyka, bo się spocisz” zamiast „Nie wolno nikogo bić, ponieważ wyrządza się komuś krzywdę”). Wczesne utrwalenie zachowań agresywnych i antyspołecznych.
4. **Poważna dysfunkcja rodziny**: uzależnienie u jednego lub obojga rodziców, przewlekłe choroby (zwłaszcza psychiczne), działania kryminalne rodziców i przebywanie w więzieniu. Wiąże się z tym zaniedbywanie i odrzucenie dziecka, częste i surowe, choć niekonsekwentne i nieefektywne karanie, przemoc. Dziecko żyje w klimacie obojętności albo wrogości toteż ma

⁵ Mikołowska-Olejniczak G.: op.cit. s.188

⁶ Flannery D.J. Huff C.R. (1999) Youth violence: prevention, intervention and social policy. Washington American Psychiatric Press.(-materiały dla nauczycieli -Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno Pedagogicznej. 2007)

tendencję do interpretowania zachowań innych ludzi jako wrogie i przypisywania im złych intencji.

5. **Doświadczanie przemocy w bliskim środowisku:** ze strony rówieśników lub personelu szkoły, sąsiadów; obserwacja aktów przemocy w szkole czy na osiedlu. Efektem jest stały wzrost poczucia zagrożenia.
6. **Duża ekspozycja agresji i przemocy w mediach:** Efektem jest przekonanie, że zachowania agresywne i akty przemocy są normą, a także przekonanie o powszechnej akceptacji przemocy, czy nawet współzawodnictwie w zachowaniach agresywnych; odwrażliwienie na przemoc i jej konsekwencje; rozwój „syndromu podłego świata” (spadek zaufania do ludzi, strach przed atakiem, potrzeba chronienia siebie, reagowanie agresją z wyprzedzeniem „na wszelki wypadek”).

Jeżeli na dziecko oddziałują wiele czynników z różnych kategorii, prawdopodobieństwo pojawienia się zachowań agresywnych jest bardzo wysokie.

Klimat szkoły

Oprócz cech i kompetencji samego ucznia na kształtowanie lub wygaszanie zachowań agresywnych wpływają czynniki obecne w samej szkole. Na przykład złe zarządzanie placówką, konflikty między nauczycielami, które są przenoszone na uczniów, mogą generować wrogie reakcje młodzieży. W. Sikorski uważa, że najbardziej destrukcyjne, dysharmonizujące przebieg pracy dydaktycznej i wychowawczej, są konflikty, których przyczyny są niejawnie, ukrywane, co utrudnia lub wręcz uniemożliwia ich rozwiązanie. Rodzi to zarówno u nauczycieli jak i u uczniów stany napięcia, poczucie zagrożenia, nieuczciwość, wrogość i agresję i prowadzi do depresji i zaburzeń nerwicowych. Jakie elementy składające się na tzw. **kulturę uczenia się i klimat szkoły** korelują ze zjawiskiem agresji i przemocy w szkole? Przegląd badań na ten temat zawiera obszerna monografia J. Surzykiewicza. Badacze identyfikują następujące czynniki:

W wymiarze fizycznym:

- Niekorzystna lokalizacja szkoły,
- Brudne, zaniedbane budynki i otoczenie,
- Zniszczony, niesprawny sprzęt,
- Bezpańskie pomieszczenia,
- Duża szkoła,
- Przeładowane klasy.

W wymiarze społecznym:

- Negatywna, bierna rola dyrektora,
- Chaos organizacyjny,
- Bezosobowe relacje nauczyciel –uczeń,
- Brak przejrzystych oczekiwań szkoły i jasnych zasad dyscypliny,
- Brak ujednoczonego i jasnego dla wszystkich systemu oceniania osiągnięć,
- Nadmierny rygor i restrykcje,
- Nieuwzględnianie interesów i oczekiwań uczniów,
- Uczniowie pozbawieni wpływu na tworzenie szkoły i jej reguł,
- Słaba komunikacja pomiędzy nauczycielami, uczniami i rodzicami,
- Odsuwanie rodziców od decydowania o sprawach szkoły,
- Brak pozytywnej tradycji szkoły,
- Brak oferty zajęć pozalekcyjnych.
- Niskie kompetencje i morale nauczycieli,
- Niskie kompetencje i morale uczniów.

Identyfikacja czynników, które tworzą pozytywny klimat lub torują drogę nieprawidłowym zachowaniom uczniów pozwala określić, czy szkoła jest placówką obciążoną wysokim ryzykiem wystąpienia przemocy, czy też ryzyko jest niewielkie.

BIBLIOGRAFIA

- Czyż E.** *Przemoc w szkole w opinii uczniów* Niebieska Linia nr 3/2003
- Robakiewicz J. red.** *Człowiek w dżungli współczesności* Bielsko-Biała : PPUPARK, 2004
- Surzykiewicz J.** *Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjoekologiczne.* CMPPP, Warszawa 2000.
- Sawicka K.** *Formy pomocy uczestnikom przemocy w szkole /referat/* Ośrodek Socjoterapii Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW 2007
- Miłkowska-Olejniczak G.** : *Kto rządzi w polskiej szkole? -czyli o agresji dzieci i młodzieży w sytuacjach szkolnych* .[W] : *Nauczyciel –uczeń. Między przemocą a dialogiem :obszary napięć i typy interakcji* / pod red. **M.Budzikowej** Kraków 1996
- Materiały pomocnicze dla nauczycieli -Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno Pedagogicznej. 2007 „*Agresja i przemoc w szkole.*”

Zakład Poprawczy W Tarnowie

W D N

Psychospołeczne przyczyny przemocy w szkole.

JÓZEF KRZEMIŃSKI